

GENÇ MÜTEFEKKİRLER DERGİSİ
JOURNAL OF YOUNG INTELLECTUALS

e-ISSN: 2718-000X

Yıl/Year: 6, Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 1

Mart/March-2025

Gazzâlî'nin Eş'arîlik ve Kelâm İlmi Bağlamındaki Konumu

Ghazali's Position in the Context of Ash'arism and Kalam

Mustafa YEKİD

Yl. Iğdır Üniversitesi LEE Enstitüsü

Yl. Iğdır University LEE Institute

yekidmustafa.04@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5959-9279>

Atıf / Citation: Yekid, M. (2025). Gazzâlî'nin Eş'arîlik ve Kelâm İlmi Bağlamındaki Konumu. Genç Mütefekkirler Dergisi, 6 (1), 116-126
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14973925>

Yayın Bilgisi/Publication Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date Received: 19.10.2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28.02.2025

Sayfa Aralığı/ Page Range: 116-126

İntihal: Bu makale, intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

Yayıncı / Published by: Nihat DEMİRKOL / TÜRKİYE

ÖZET

İslam tarihinin en önemli kelâmcılarından biri olan Gazzâlî, özellikle Eş'arî ekolüne olan katkılarıyla dikkat çekmektedir. İslam düşüncesine yaptığı derin etkiler ve ortaya koyduğu özgün yöntemler, ölümünden yaklaşık on asır sonra dahi kendisinden yararlanılmasını sağlamıştır. Bu çalışmada, Gazzâlî'nin Eş'arîlik ekolüne yaptığı katkılar ele alınarak, onun kelâm ilmine getirdiği yenilikler ve tartışmaya açık görüşleri incelenmiştir. Gazzâlî, hakikat arayışı çerçevesinde yalnızca kelâm ilmiyle değil, aynı zamanda felsefe başta olmak üzere birçok dini ilimle de ilgilenmiş ve bu alanlarda değişimlere öncülük etmiştir. Kelâm ilminde yeni bir dönemin başlamasına zemin hazırlayan Gazzâlî, bu alanda kendisinden sonraki nesilleri etkileyen bir düşünür olarak hatırı sayılı bir yere sahiptir.

Gazzâlî kelâm ilminde eksik ve hatalı yöntemlerin düzeltilmesine büyük katkı sağlamış ve bu ilmin İslami ilimler içerisindeki önemine dikkat çekmiştir. Bu makalede, onun kelâm ilmine verdiği değer, eleştirel yaklaşımları ve Eş'arî ekolündeki konumu değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Eş'arî Ekolü, Gazzâlî, İslam Düşüncesi, Metot.

ABSTRACT

Al-Ghazali, one of the most prominent thinkers and theologians in Islamic history, is particularly notable for his contributions to the Ash'arite school. His profound influence on Islamic thought and his original methods have continued to be valuable even after approximately ten centuries after his death. This study examines Al-Ghazali's contributions to Islam and the Ash'arite school, focusing on the innovations and controversial views he introduced into the discipline of kalam (Islamic theology).

In his quest for truth, Al-Ghazali engaged not only in kalam but also in other religious sciences, especially philosophy, initiating transformative changes in these fields. As a thinker who paved the way for a new era in kalam, he holds a distinguished position, having influenced generations of scholars after him. In summary, Al-Ghazali made significant contributions to the correction of erroneous methods in kalam and highlighted the importance of this discipline within Islamic sciences. This article evaluates his dedication to kalam, his critical approaches, and his commitment to the Ash'arite school.

Keywords: Kalam, Ash'arite school, Al-Ghazali, Islamic thought, Method.

GİRİŞ

Kelâm ilminin en önemli simalarından biri olan Gazzâlî, (ö. 505/1111) bu ilmin geçmiş birikimlerine yönelik eleştirileri ve katkıları ile tanınmaktadır. Gazzâlî'nin kelâm ilmindeki yaklaşımı, klasik kelâm anlayışının sınırlarını genişleterek yeni bir düşünsel çerçeve sunmuştur. Bu bağlamda, Gazzâlî'nin Eş'arî ekolüne olan katkıları ve özellikle İslam düşüncesindeki yenilikçi tavrı çeşitli araştırmalara ve tartışmalara konu olmuştur. Bu makale, Gazzâlî'nin kelâm ilmindeki önemini ve mezhebine olan bağlılığını ele almaktadır. Bu bağlamda, onun Eş'arî ekolüne katkıları, felsefî görüşleri ve eleştirileri ele alınacaktır.

Gazzâlî'nin düşüncelerini doğru anlamak, kelâm ilminin gelişiminde oynadığı rolü sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek açısından önemlidir. Bu makale, onun İslam dinine ve Eş'arîlik ekolüne yaptığı katkıları ele almakla birlikte, Gazzâlî'nin kelâm ilmindeki yeri ve Eş'arîlik bağlamındaki eleştirel duruşunu analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Gazzâlî, 1058 yılında Horasan'ın önemli ilim merkezlerinden Tus'ta doğmuştur. 'Hüccetü'l-İslam' ve 'Zeynüddin' gibi lakaplarla tanınan Gazzâlî, öğrenimini Cürcan ve Nişabur'da sürdürmüştür. Nizamülmülk'ün daveti üzerine Bağdat Nizamiye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Gazzâlî'nin eğitim hayatındaki bu çeşitlilik, farklı ilmi disiplinlerle ilgilenmesine olanak tanımış ve düşünce sistemini zenginleştirmiştir. (Çağrı, 1996)

1. Eş'arî Mezhebinin Kısaca Serencamı

Bir Ehl-i Sünnet mezhebi olan Eş'arîliğin kurucusu İmam Ebu Musa el-Eş'arî (ö. 324/935) Basra'da doğmuştur. Küçük yaşta babasını kaybetmesi üzerine annesi, Mu'tezile alimlerinden Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ile evlenmiştir. Bu sayede kırk yaşına kadar Cübbâî'nin himayesinde yetişmiş ve ondan Kelâm ilmini öğrenmiştir. Eş'arî bu dönemde, Mu'tezile mezhebinin Basra'daki öncüsü olan Cübbâî'nin gözde öğrencisi olmuştur. Hatta hocasının da kimi zaman kendi adına, tartışmalara onu gönderdiği aktarılmıştır. Sonrasında Eş'arî, hocası ile tarihte "ihve-i selase" (üç kardeşlik) meselesi olarak bilinen mesele başta olmak üzere, diğer bazı itikadi meselelerde de anlaşmazlığa düşmüştür. Bu meseleler arasında 'halku'l-Kur'an' (Kur'an'ın yaratılması), Allah'ın

ahirette görülemeyeceği ve insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olduğu gibi konular yer almaktadır. (Kubat, 2012)

Kırk yaşına kadar hocası Cübbai'nin tesiriyle Mu'tezile mezhebini benimseyen Eş'arî, geçirdiği düşünsel dönüşüm sonucunda, bir cuma günü Basra Camii'nde Mu'tezile'den ayrıldığını ilan etmiştir. (Demir F. , 2022) Sonrasında Bağdat'a giderek hayatının geri kalanını burada geçirmiştir. Böylece Bağdat gibi zengin bir ilim merkezinde düşüncelerini savunmuş ve Eş'arîliği sistemleştirerek kelâm ilminde bir ekol oluşturmuştur. Son günlerinde Mu'tezile alimlerinden Ebü'l-Kâsım b. Sehlûye (ö. 324/935) ile yaptığı bu münazarada zor durumda kaldığı ve bunun etkisiyle hastalandığı rivayet edilir. Bu hastalık sonucunda 324/935-36 yılında vefat etmiştir. (Fettah, 2024)

İmam Eş'arî Abbasi Devleti döneminde yaşamıştır. Dolayısıyla bu dönem başta siyasi olmak üzere birçok konuda karmaşanın yaşandığı bir dönemdir. Nitekim kendi bağımsızlığını ilan eden birçok küçük devletçikler kurulmuştur. Kurulan bu devletlerin kıyasıya mücadeleye girişmeleri, öne çıkmak istemeleri sayesinde ilim, sanat ve kültür gibi birçok alanda canlılık yaşanmış ve bu olaylar mezheplerin de gelişmelerine zemin hazırlamıştır. (Uysal, 2020)

Eş'arîlik mezhebinin ortaya çıkmasında, yaşanan bu olayların etkisinden söz etmek mümkündür. Zira İslam düşünce tarihinde bir kırılmaya sebebiyet veren bu olay Mihne'dir. Bu olayın bir sonucu ise Ehl-i Sünnet kelâm ekolünün güçlenmesidir. Nitekim Halife Me'mun (ö.218/833) döneminde başlayan bu olaydan sonra Mu'tezilenin resmi mezhep ilan edilmesi ve bunun insanlara zorla dayatılması sonucu birçok insan baskı altında kalmıştır. Sonraki halifelerden olan Mütevekkil (ö.247/861) döneminde bu uygulamaya son verilerek karşı bir Mihne hareketi başlatıldı. Mihne olayına sebebiyet veren konulardan "Halku'l-Kuran" (Kur'an'ın yaratılması) gibi konuların konuşulması ve tartışılması yasaklandı. Bu sayede bir orta yolun bulunması görüşü ağırlık kazandı. Bu bağlamda Ehl-i Sünnet görüşü giderek daha fazla kabul gördü. (Mavil, 2017)

Mu'tezile mezhebinin etkisini kaybetmesi, Ehl-i Sünnet anlayışının güçlenmesine ve akıl ile nakli uzlaştırmaya çalışan kelâm ekollerinin günümüze kadar ulaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, İslam düşüncesinin evriminde önemli bir dönüm noktasıdır. Zira Eş'arî, Mu'tezile'nin aşırı akılcılığının ardından Ahmed b. Hanbel'in görüşlerini benimsemeye çalışmışsa da bir süre sonra akıl ile nasların desteklenebileceğini öngörerek

kendi düşüncesini sistemleştirmiştir. Hatta daha önce Mu'tezile mezhebinde savunduğu görüşleri bile bizzat eleştirir. (Oğulpınar, 2021)

2. Gazzâlî'nin Hayatı ve Kelâm İlmindeki Yeri

Gazzâlî Kelâm ilminde Eş'arî metodunu kullanarak bu ilmin gelişmesinde katkısı olan büyük İslam alimlerinden biri olmuştur. O bu ilmin amacı olan Ehl-i Sünnet akaidini şüphelerden ya da birtakım sapkın fikirlerden muhafaza etmeye özen göstermiştir. Böylece kelâm ilmine ve Eş'arî düşüncesine büyük bir katkı sağlamıştır. Bu sayede kendi tecrübelerinden de yola çıkarak kendisinden sonra gelenler için önemli bir yol çizmiştir.

Kelâm tarihinin önemli simalarından olan Gazzâlî bu ilmin disiplininin geçmiş birikimini ve kendi döneminde devam eden mevcut uygulamalarını önemli eleştirilerle değerlendirmiştir. Bu nedenle onun kelâmcılığı kadar, kelâm ilmi ve kelâmcılar hakkındaki değerlendirmeleri de öteden beri tartışmalara ve araştırmalara konu olmuştur. Bu çerçevede kaydedilen kimi görüşe göre Gazzâlî'nin Eş'arî kelâmına tamamen bağlı olduğu, kimilerinde ise mezhebini kısmen ya da tamamen terk ettiği belirtilmiştir. Ömrünün son zamanlarında tasavvufa meylettği, hatta tasavvuf ile sünni akideyi uzlaştırmaya çalıştığı söylenmektedir. Gazzâlî'nin kelâm konusundaki gerçek fikirlerini gizlediği, kelâmı felsefileştirdiği, kelâm ve felsefe düşmanı olduğu gibi birbirinden oldukça farklı görüşler ortaya atılmıştır. (Demir O. , 2011)

Bu görüşlerden hareketle kelâm ilminde böylesine önemli bir şahsiyet olan Gazzâlî'nin doğru anlaşılmasının, İslam düşüncesi üzerindeki etkilerini daha iyi kavramamızı sağlayacağı söylenebilir. Çünkü böylesine değerli bir âlimi doğru tanımanın, düşüncelerimize bakış açımızı daha sağlam temellere oturtacağına inanıyoruz.

Gazzâlî, 450/1058 yılında İran'ın Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Tam adı Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Ahmet el Gazzâlî el Tusi'dir. Doğduğu yere nispetle Tusi diye anılsa da meşhur lakabı Hüccetü'l İslam ve Gazzâlî'dir. Babası kendisini ve kardeşi Ahmet'i, vefatından önce sufi bir dostuna emanet etmiştir. Bu sayede ilk eğitimini burada tamamlayarak tasavvufu tanışmıştır. (Yıldız A. , 2017)

Fars asıllı olduğu düşünülen Gazzâlî'nin ailesine dair bilgiler oldukça sınırlıdır. Bu durum, onun küçük yaşlarda memleketinden ayrılması ve hayatı boyunca farklı şehirlerde ilim tahsil etmesiyle ilişkilendirilebilir. Çünkü kendisi henüz 15 yaşlarında Cürcan'a gitmiş ve bundan sonra da eğitimi için sürekli yer değiştirmiştir. Böylelikle ancak ileriki

yaşlarında memleketine dönme fırsatını bulabilmiştir. Bu zamana kadar da ailesinden pek kimsenin kalmadığı tahmin edilmektedir. (Çağrı, 1996)

Sonrasında ilimlerini geliştirmek için medreseye gitmelerini tavsiye eden baba dostunun sözünü dinlemişlerdir. Gazzâlî ilk defa öğrenimi için memleketinden ayrılıp Cürcan'a gitmiştir. Burada beş yıl boyunca eğitim gördükten sonra dönüş yolunda, eşkıyalar tarafından yolu kesilmiş ve elindeki tüm notları alıkonulmuştur. Bunun üzerine Gazzâlî bütün eşyasından vazgeçip yalnızca notlarını istemiştir. Kaç yıllık bilgi birikiminin o notların içinde olduğunu söyleyince, eşkıyaların reisi kendisiyle dalga geçmiştir. Bu notları aklına yazmak yerine kâğıda mı yazdın deyince, Gazzâlî son derece üzüntü ve utanç duymuştur. Sonrasında bunun ilahi bir ikaz olduğunu düşünüp geri dönmüş ve bütün notları ezberlemiştir. (Orman, 2000)

Tüm bu gelişmelerden sonra hayatında dönüm noktası sayılacak bir olay yaşayan Gazzâlî, ilmi, zekâsı ve tecrübesini keşfeden dönemin önemli devlet adamlarından Nizamulmülk'ün (ö. 482/1092) Nizamiye Medresesinde yapacağı müderrislik teklifi ile büyük bir değişim yaşar. Bu teklifi kabul etmesinde Nizamulmülk'ün ilim erbabına sunduğu geniş nimetlerden faydalanıp ilmini geliştirme düşüncesi önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca burada karşılaşacağı birçok ilim erbabı ve âlimlerin düşüncelerinden istifade edeceği görüşü de onun bu teklifi kabul etmesinde etkili olmuştur. Gazzâlî burada da ilimle hemhal olmuştur. Böylesine kapsamlı bir medreseye müderrislik yaptıktan sonra da büyük bir saygınlık kazanmıştır. Sonrasında hacca gitmek arzusu ile medreseden ve Bağdat'tan ayrılarak Şam'a gitmiştir. Burada da iki yıl kaldıktan sonra hacca gitti. Hac dönüşünde doğduğu şehir olan Tus'a döndü ve münzevi bir hayat sürmeye başladı. 11 yıllık bu yaşantının sonunda Nizamulmülk'ün oğlunun kendisinden ricası üzerine Nişabur medresesinde tekrar ders vermeye başladı. Kısa bir süreden sonra Tus'a dönerek yaptırdığı tekkede Sufi yaşamı sürdürdü. Gazzâlî 1111/505 yılında doğduğu şehir olan Tus'ta vefat etmiştir. (Çağrı, 1996)

Hayatı boyunca ilme ve İslam'a hizmet etmiş bir âlim olan Gazzâlî yaşadığı dönemde birçok insanı etkilemiştir. Özellikle bu dönemde ortaya çıkan batınlık ile sürekli mücadele etmiştir. Bir Eş'arî kelâmcısı olarak, Hasan Sabbah ve Batınlık dışında Mu'tezile mezhebine karşı da mücadelesini sürdürmüştür. Diğer taraftan felsefe konusunda önce bu ilmi öğrenen Gazzâlî, felsefi yöntemler kullanarak felsefecileri de

eleştirmiştir. Felsefeye olan bu tavrına karşı mantık ilmini kelâma dâhil etmesi de onun önemli özelliklerinin başında gelmektedir. Özetle kısa süren bir ömre bu kadar fazla eser sığdıran ve döneminin en büyük âlimlerinden olan Gazzâlî, vefatının üzerinden geçen yüzyıllara rağmen hala üzerinde araştırma ve çalışmalar yapılması mümkün olan bir mütefekkindir. (Altınkaya, 2020)

Gazzâlî kelâm ilmine hocası Cuveynî'nin de fikirlerinin etkisiyle mantık ilmini dâhil ederek bir çağ kapatıp yeni bir çağ açmıştır. Bu sebeple Gazzâlî Eş'arî ekolünde müteahhirun dönemini başlatan ve kelâm ilmini tekrarlardan kurtararak yeni bir dönemin öncüsü olmuştur. (Özpilavcı, 2012)

Bütün bunlardan hareketle onun yaşadığı hicri beşinci yüzyılın, kelâm tarihinin dönüm noktası olduğunu söylemek mümkündür. Bu asırda kelâm ilmi önce incelediği içerik bakımından, sonra da kullanılan metotlar açısından önemli bir değişime girerek gelişimini devam ettirmiştir. Bunun ilk tezahürü ve en önemli örneği ise İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin mantık metodunun kelâm alanında kullanılmasına zemin hazırlanmasıdır. Gazzâlî'nin hocalarından olan Cüveynî, daha önce Bâkılânî ve Abdülkadir el-Bağdâdî gibi bazı âlimlerin bu ilme karşı ortaya koydukları olumsuz tavrı yumuşatarak nakilci bir perspektife uygun hale getirmiştir, böylece disiplinli aklî istidlâl yönteminin habercisi olmuştur. Hocası sayesinde Gazzâlî, bu ilmi kelâma dahil etmeyi başarmıştır. Onun mantığa verdiği önem ise bu ilmi uygulamaya koyması, istidlâl biçimine getirdiği düzen ve sıralamadan kaynaklanmaktadır. Zira önceki kelâmcıların istidlâllerinde de aynı delillerin bulunmasına rağmen aynı düzen görülmediği için önermelerin her biri kendi başına kalıyor, hangisinin önce geldiği açıkça görülmüyordu. (Özervarlı, 1996)

Bu kapsamda Gazzâlî'nin, tevhit merkezli bir âlem anlayışını benimseyerek, önceki İslam düşünce geleneğine bir yenilik getirmesi ile bu alanda da dönüm noktası sayılacak bir gelişme yaşanmıştır. Bu dönüm noktasıyla felsefe geleneği iç içe bilgi ve varlık anlayışının birbirinden tam olarak ayrılmadığı yeni bir teori ortaya çıkmıştır. Böylece Gazzâlî, Eş'arî kelâmı ile Meşşâî felsefesi arasında bir sebeplilik ilişkisi kurarak birlik ve çokluk kavramları arasındaki ilişkiyi yeniden yorumlamıştır. (Yangın, 2023)

Gazzâlî mantık ilmini kelâmın bir parçası sayarak ilk defa mantık metodolojisinde eser yazmaya başlayan kişidir. Bu sayede Gazzâlî kelâmda Mu'tezile ile başlayıp Eş'arî, Maturidi ve Ehl-i Sünnet kelâmcıları ile devam eden mütekaddimun dönemine son

vererek felsefe ve mantığı da kapsayan müteahhirun döneminin başlamasında etkili olmuştur. Bu onun kelâm ilmindeki önemini arttıran bir gelişme olmuştur. Öyle ki Gazzâlî kelâm ilmini farz-ı kifaye olarak kabul eder ve bunu, delalete düşenlere ve bid'atçılara karşı dini savunma ve şüpheleri geri giderme gereğiyle temellendirir. Bu söyleminin ise gereğini delalete düşenler ve bid'atçılara karşı dini savunmaya ve kalplerindeki şüpheleri yok etmeye dayandırır. Bu bağlamda Gazzâlî bu ilimle sadece toplumun bilgili kesimlerinin ilgilenmesini uygun görür. Aksi halde insanların inançlarının sarsılacağını ve bilmeyen kimseler için böyle bir sarsılmanın kötü sonuçlar doğuracağını vurgulamıştır. (Yıldız F. , 2010)

Gazzâlî'nin bu eleştirilerinin asıl sebebi cedeldir. Cedel, bir düşüncedeki çelişkileri açığa çıkarmaya yönelik tartışma yöntemidir. Kendisi cedele karşı son derece katıdır. Hatta bu kavrama karşı duyduğu şey tam olarak nefrettir. Bir tartışma yöntemi olmakla birlikte cedel, ona göre mezhep ayrılıklarının zirvede olduğu o dönemde en büyük fitnedir. Ona göre Allah bir kavmi helâk etmek istediğinde onlara cedel hırsı verir. Cedelciler herkes gibi normal bir fitrata sahip oldukları halde iç dünyalarında kötülük, inat ve taassup duyguları kabarmıştır. Bu nedenle, cedelin olumsuz etkilerini engellemek için çeşitli tedbirler alınması gerektiğini savunur. Cedelin bulunmadığı bir ortamda halkın bid'atlarını kolayca ve kısa zamanda temizlemek mümkün olduğu halde cedelin ve onun doğurduğu taassubun yerleştiği bir memleketteki bid'atları söküp atmak son derece güçtür. Körü körüne taassup ve tartışma cedelcilerin gerçeği görmelerini engeller. Hatta onlar rakiplerinin haklılığına tahammül gösteremedikleri için çok defa gerçeğin ortaya çıkmasını bile istemezler. (Özervarlı, 1996)

Gazzâlî'ye göre şeriatın koyduğu kuralları kabul etmeyen ve peygamberlerin getirdikleri şeriatleri dikkate almayan kimseler için bu kanıtları kavramak mümkün değildir. Zira kendisi ihtilafın yalnızca kelâm ilminde olmadığını, her ilim gibi kelâm ilminde de üzerinde ittifak edilen hükümlerinin olduğu gibi ihtilafın olmasının da son derece doğal olduğunu vurgulamaktadır. Gazzâlî, kelâm ilminde ihtilafın, delillerin farklılığından ya da kişinin şüphelerinden kaynaklandığını savunur. Bu bağlamda kendisi de ilk dönem kelâmcılarını sahih kaynaklara dayanmadıklarından ve yüzeysel olarak edindikleri bilgilerle felsefe eleştirisi yaptıkları için eleştirmiştir. (Demir O. , 2011)

Gazzâlî'nin kelâm hakkındaki en temel görüşünü şöyle özetlemek mümkündür; ona göre bu ilmi bilen kişilerin yapması gerekir. Yani ona göre kelâm ilmi, içeriğinde birçok fayda taşısa da bilmeyenler için zararı da beraberinde getirir. Bu sebeple kelâm her ne zaman gerekli olursa meşru bir nitelik taşımaya başlar. Ancak, meşru olmadığı bir durumda yapılması ise zararı da kaçınılmaz kılar. Çünkü kelâm, bilmeyen kişiler açısından kimi zaman insanı dinden uzaklaştırabilmektedir. Bu sebeple Gazzâlî bu ilmi yalnızca bilen kişilerin, doğru dozda, doğru zamanda ilaç ayarlayan doktor misali yapılması gerektiğini savunur.

“Gazzâlî İlcam 'da selefin yolunu açıklarken bir yandan ilahi sıfatlar hususunda bütünüyle ta'tili ve tevili reddeden ve diğer yandan teşbihe yönelen bir tutum arasında gelgitleri olan bir yol seçmiştir. İlahi sıfatlar avam için, tıpkı Kur'an ve hadiste bildirildiği gibi, literal ve mecazi yorumlar yoluyla değerlendirilmeksizin tasdik edilecektir. Gazzâlî'nin avam için ilahi sıfatlar konusundaki selefi yaklaşımı özellikle Eş'arî duruşun bi-la keyf, tevilden kaçınma ve kelâmın reddi hususlarında farklılık gösterir. Teşbihin reddi hususunda insanbiçimcilerden de ayrılır.” (Shu'ayb, 2014)

Gazzâlî'nin risâle ve reddiyeleriyle birlikte 500'e yakın kitap yazdığına dair bilgiler bulunmaktadır. Ancak günümüze ulaşan yaklaşık 75 eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları;

İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn, El-Münkız Mine'd-Dalâl, Makaasidü'l-Felâsife, El Mustasfa, Tehâfütü'l-Felâsife, El-İktisâd fî'l-İtikâd, Kimyâ-yı Saâdet, El-Kıstâsü'l-Müstakîm, Fedâihü'l-Bâtınîyye, Bidâyetü'l-Hidâye, Mişkâtü'l-Envâr, Cevâhirü'l-Kur'an, Mükâşefetü'l-Kulûb, Hücetü'l-Hak, Eyyühe'l-Veled, İlcâmü'l-Avâm an İlmi Kelâm, El-Mustazhiri, Er-Reddû'l-Cemîl alâ Sarih, Maksadü'l-Esnâ fî Şerhi'l-Esmâü'l-Hüsnâ, Makaasid Maznûnü Bih lâ Gayri Ehlih, El-Vecîz Mîzânü'l-Amel 'dir.

3. Gazzâlî'nin Eş'arî Mezhebindeki Yeri

Gazzâlî'nin Eş'arîlik konusunda görüşlerine ve Eş'arîlikteki yerine değinecek olursak, kendisi filozoflar başta olmak üzere birçok zıt düşünce ve görüşlere karşı bu ekolü ve metotlarını çok iyi bir şekilde kullanmıştır. Özellikle kelâm ilminde kullandığı cedel metodu sayesinde kelâm ilmini en iyi savunan âlimlerden biri olmuştur.

Bu konuda yapılan bir çalışmada Gazzâlî'nin kelâma yönelik yapmış olduğu eleştirilerde bu ilmin cedel metoduyla problemleri ele almasına, mantığı kullanmadan ya da yanlış

kullanımdan oluşan hatasına ve uhrevi mutluluğa ulaştırma konusundaki yetersizliğine dayandığı vurgulanmıştır. Gazzâlî'nin bu problemi *el-Münkız mine'd-dalâl ve'l-müfşih 'ani'l-ahvâ* adlı eserinde ele aldığını ve burada da iki temel hususa dikkat çektiğini dile getirmişlerdir. İlk hususun kelâm alimleri amacı konusunda olduğuna değinen yazarımız ona göre doğru yoldan ayrılıp da gaflete düşenlere ve bid'atçilere karşı dini akideyi savunmak olduğunu açıkça belirtmiştir. İkinci hususta ise kelâmcıların Aristo mantığını kavrayamadıklarını ve mantık alanındaki ihtiyacın karşılanmadığını ve bu sebepten eleştirilere muhatap olduklarını dile getirmiştir. Yine aynı eserde kelâmcıların asıl amacının bid'atçilere karşı dini akideyi savunmak olduğunu ancak ileriki dönemlerde Yunan felsefesinden aldıkları cevher, araz gibi kavramlarla ilgilenmekten asıl amaçlarından saptıklarını söylemiştir. (Gültekin, 2018)

Bu kapsamda Gazzâlî, ilim meraklılarının her şeyi bilme hırsını terk etmelerini ve nasla bildirilen hükümlerin asla tartışılmamasının gerekliliğini ileri sürmüştür. Buradan hareketle kendisi de Eş'arî düşüncesi ile hareket etmiştir. Kendisi İhya adlı eserinde bu konuyu şöyle özetlemektedir: “bu hususta orta yolu tercih edip sıfatları anlamada tevîl kapısını açan, fakat ahiret halleriyle ilgili nasları zahiri üzere bırakan Eş'arîye'dir.” (Gazzâlî, 2024)

Bütün bu bilgi birikimlerinden faydalanarak Kelâm ilminin İslami ilimler içerisindeki önemine dikkat çeken Gazzâlî, bu ilimde kullanılan yanlış metotlarla ve yapılan hatalarla açığa çıkan sorunların giderilmesine büyük katkı sağlamıştır. Bu sebeple kimi zaman yaptığı sert eleştirilerden, kelâm ilmi ve kelâmcılar hakkındaki görüşlerinden dolayı hakkında birçok olumsuz görüş ortaya atılmıştır. Hatta kendisinin mezhebini terk ettiğini ya da kelâm karşıtı düşünceler sergilediğini savunanlar dahi olmuştur.

Hüccetü'l-İslâm lakabıyla tanınan Gazzâlî, İslam âleminin en değerli âlimlerinden biri olmakla birlikte İslami İlimlerin hemen her alanında eserler vermiştir. Bu sayede büyük bir üne kavuşmuştur. Kendisi bu ilim yolculuklarında hocalarının yolundan giderek onların görüşlerini geliştirmeye devam etmiştir. Bu yolculuğunda kendisinin en büyük dayanağı bir Eş'arî kelâmcısı olan hocası İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî olmakla birlikte birçok Eş'arî âliminin de eserlerinden faydalanmıştır. Kelâm ilminde çoğunlukla Eş'arî mezhebinin görüşlerini savunan Gazzâlî, yalnızca bazı ufak meselelerde farklı görüşler beyan etmiştir. (Gazzâlî, 1971)

Bu bağlamda Gazzâlî neredeyse başyapıtı olarak bilinen İhyâu ulûmi'd-dîn adlı eseri başta olmak üzere el-iktisâd fi'l-i'tikâd gibi bazı eserlerinde Eş'arîlik ekolüne ve geleneğine bağlı kalarak tarzını sürdürmüştür. Hatta bazı görüşlerinde selef çizgisine yaklaşmıştır. Böylesinin de avam için en doğru yol olduğunu dile getirmiştir. Ancak kendisi mantık ilmini kelâma dâhil eden kişi olarak, mantık bilmeyenin ilmine güven olmayacağını söylemiştir.

Eserlerinde görülen derin anlamlar sayesinde onun ne kadar yüksek bir ilim ve hikmete sahip olduğuna şahit olmaktayız. Öyle ki üstün zekâsının eserlerine yansması ile eserlerinde benzerine çok az rastlanan bir tertip, düzen ve düşünce görülmektedir. Tüm bunları kendisine has bir üslup ile gerçekleştirerek eserlerine gerek dili gerekse de ilmi ile zenginlik katmıştır. Bu sayede örnek verdiği misallerden, yola çıktığı delillere kadar pek çok konuda muhataplarını ikna etmeyi başararak hem kendilerini hem de düşüncelerini aydınlatmıştır

SONUÇ

Makalemiz kapsamında Gazzâlî'nin Eş'arîlik ekolünü benimsediğini ve kendisinin yenilikçi bir metot izlediği sonucuna varmaktayız. Kendisi katı görüşlere bağlı kalmadan, bu akidenin savunulabileceğini en iyi şekilde göstermiştir. Bu sayede de Eş'arî görüşünü benimsemekle birlikte bu ekole fikirleri ve eserleri ile katkı sağlamıştır.

Makalemiz, Gazzâlî'nin Eş'arîlik ekolünü benimsediğini ve yenilikçi bir yöntemle bu mezhebe katkı sağladığını göstermektedir. Kendisinin, ancak ilmi bilen ve mantığı doğru şekilde kullanan kimselerin görüşlerine güvenebileceğini savunduğu görülmektedir. Nitekim bunlar dışında kalan ve avam denilen kesim için ise te'vil ve yorumlamanın zararlı olduğu görüşündedir. Bu görüşünden dolayı da bazı konularda selef çizgisine yaklaştığını söylemek mümkündür. Bazı düşünürler, bu eleştiriler doğrultusunda Gazzâlî'nin kelâm ilmini dahi eleştirdiğini ve hatta bu ilme karşı mesafeli bir tutum sergilediğini iddia etmiştir. Ancak bu görüşü destekleyen yeterli kanıt bulunmamaktadır.

Gazzâlî'nin tüm bu kelâmi değişim süreçleri müteahhirun dönemi kapsamında gerçekleşmiştir. Çünkü bu dönem Gazzâlî'nin de önemli katkılar sunduğu, Eş'arî kelâmının gelişim gösterdiği bir dönemdir. Bu sayede bu dönemin eleştirel ve yorumsal

anlamda kelâm ilmini sağlamlaştırdığı ve daha yenilikçi bir ilim haline getirdiğini söylemek mümkündür.

Gazzâlî gibi büyük bir âlimin Eş'arîlik ekolüne ve kelâm ilmine son derece büyük katkıları olmuştur. Onun başlamasına katkı sunduğu müteahhirun döneminin de kelâm ilmine büyük bir yenilik getirdiği bilgisini araştırmalarımız sonucunda elde etmiş bulunmaktayız. Ayrıca Gazzâlî'nin her ne kadar felsefe ve tasavvuf gibi ilimlerle de meşgul olduğunu bilsek de o, hiçbir zaman kelâmcılığından vazgeçmemiştir. Gazzâlî, kelâm ilminin metodolojik dönüşümüne önemli katkılar sunarak bu ilmin gelişiminde belirleyici bir figür haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Altınkaya, H. (2020). Gazali'nin Batını Delillere Yönelik Polemikleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37-68.

Çağrı, M. (1996). *islamansiklopedisi*. TDV islam ansiklopedisi. adresinden alındı

Demir, F. (2022, Haziran). Eş'arîliğin Teşekkülü ve İmam Eş'ari. *Batman Akademi Dergisi*, 6/1.

Demir, O. (2011, aralık). El-Menhûl'den İlcâm'a Gazzâlî'ye Göre Kelâm İlmi Ve Kelâmcılar. *Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 1-33.

Eş'arîliğin Teşekkülü ve Tarihçesi. (2025, 01 21). Ankara Üniversitesi Açık Ders Mazlemeleri:

https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/110612/mod_resource/content/0/29_islam_dusunce_ekolleri_tarihi_p181-187.pdf adresinden alındı

Fettah, İ. A. (2024, 12 22). *EŞ'ARÎ, Ebü'l-Hasan*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/esari-ebul-hasan> adresinden alındı

Gazzâlî, E. H. (1971). *İtikad'da Orta Yol*. (K. Işık, Çev.) Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Gazzâlî, İ. (2025). *İhyâu Ulumi'd Din Tercümesi* (Cilt 1/2). (A. Serdaroğlu, Çev.) İstanbul: Bedir Yayınevi.

Gültekin, Y. A. (2018). Kelama Yönelik Eleştiriler. Mardin.

Kubat, M. (2012). Eşari Ekolünün Öncüsü Olarak Ebu'l Hasan El-Eşari. *İslami İlimler Dergisi*, 21-47.

Mavil, H. Y. (2017). *Eş'arî*. DİB Yayınları.

- Oğulpınar, M. (2021). *Eşariyye Mezhebi*.
- Orman, S. (2000). Gazali'nin Hayatı ve Eserleri. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 13(3-4), 237-248.
- Özervarlı, M. S. (1996). *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*. TDV İslam ansiklopedisi. adresinden alındı
- Özpilavcı, F. (2012). Gazzali'nin Mantık İlmini Meşrulaştırmasının Mantık Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. *İslami İlimler Dergisi*, 7(13), 145-158.
- Shu'ayb, F. (2014). Gazzali'nin Kelam Hakkında Son Sözü. *Kelam Araştırmaları, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 415-434.
- Taylan, N. (1983). *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Uysal, E. (2020). Imam Eş'arî'nin Kelâmî Dönemleri ve Mu'tezileden Ayrılış Nedenleri. s. 695-716.
- Uysal, E. (2022). *Eş'ari Kelâm*. (İ. Yücer, Dü.) Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Uysal, E. (2022). *Eş'arî Kelam Sisteminin Kurumsallaşma Süreci*. (İ. Yüceer, Dü.) Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Yangın, A. (2023). Ruhun Mahiyeti Bağlamında Emr ve Âlem-i Emr Kavramları Üzerinde Bir İnceleme. *Genç Mütefekkirler Dergisi*, 789-804.
- Yıldız, A. (2017). Gazzali'nin Düşünce Dünyasında Varlık ve Felsefe . *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(9), 159-173.
- Yıldız, F. (2010). Mütakaddimun ve Muteahhirun Dönemi Kelamcılarında Delil. *Çukurova Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi*.

Etik Beyan / Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s)

Mustafa YEKİD

Finansman / Funding

Yazar bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder.
The author acknowledges that received not external funding support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests

Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.
The author declares that he have no competing interests.